PAPP KLÁRA*

JÓSIKA ANTAL BÁRÓ ÍRÁSAI ÉS KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁSA

Kulcsszavak: *arisztokrácia, Jósika család, arisztokrata életpálya, jezsuita rend, birtokigazgatás*

Jósika Antal (1745–1803) tevékenységéről és megőrzött kézíratairól Tóth Orsolyával közösen néhány hónapja könyvet jelentettünk meg. A család azért került érdeklődésem középpontjába, mert több éven át fő kutatási területem volt a Csákyak erdélyi ága, amely éppen Csáky Rozália – Jósika János főkormányászi elnök felesége – révén rokoni kapcsolatba került a famíliával. Jósika Antal volt az édesapja a tehetséges és okos hölgy férjének, akiről a szakirodalom szabadkőműves-kapcsolatait ismerte, a levéltári iratanyag viszont egy tevékeny életpályát engedett kirajzolni, egy tehetséges és tevékeny arisztokratáét, aki fiatal éveiben a jezsuita rend tagja volt.

A Jósika család a 16. század végétől jelen volt a fejedelemség történetében. 1698-ban rangemelésben részesültek, a bárói címet azonban csak a 18. század elejétől – 1701-től – használta három fivér: Jósika Gábor marossszéki királybíró, Dániel és Imre (később tordai főispán).

Jósika Antal apja, László Hunyad vármegye főispánja volt, aki Kun Katalint vette feleségül, házasságukból egy Mária nevű lánya (később Béli Antal¹ felesége) és egy fia, Antal született.² A források tanúsága szerint a fiatal Antal báró 1759–1761 között a kolozsvári jezsuita gimnáziumban, majd az akadémián tanult,³ ahol a vicerectori tisztelet is betöltötte, s

* PAPP Klára (1952) DSc, történész, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori, Koraiújkori Magyar Történeti és Segédtudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és intézetigazgatója. E-mail: papp.klara@arts.unideb.hu.

- 1 Uzoni Béli Antalt a királyi hivatalosok között sorolja fel az 1790. évi országgyűlés jegyzőkönyve. „Az Erdélyi Három Nemzetekből Álló Rendeknek 1790–dik Esztendőben ... Kolozsvárra hirdettetett, ... közönséges ... Gyűléseikben lett Végeztéseknek és foglalatosságoknak Jegyző Könyve.” Nyomtatott Kolozsváron a Királyi Lyceum betűivel, 1832. 12. Online: https://books.google.hu/books?id=UcdeAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (a továbbiakban 1790. jkv.)
- 2 A családi genealógiát lásd <http://www.parragh.n1.hu/keret.cgi?/eucsafa/genealogy.euweb.cz/hung/josika2.html> (2013. 09. 01.) Jakó Zsigmond közleménye pontosítja a családi levéltár helyét: *Jelentés a levéltár 1943. évi működéséről*. Erdélyi Múzeum XLIX(1944). 1–2. sz. Melléklet. 18.
- 3 A jezsuiták Erdélyben elsősorban Kolozsváron erősítették oktatási pozíciójukat, ahol jelentős építkezések nyomán egy egész oktatási komplexum jött létre: a jezsuita templom mellett nemesi konviktus, a gimnázium fölött az akadémia, amely 1753-ban Mária Teréziától egyetemi rangot kapott. Emellett működött még gimnázium Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Gyulafehérváron (a két utóbbi helyen kigimnázium, vagyis négyosztályos képzés), valamint Szebenben és Brassóban egy tanáros kisebb iskola. VARGA Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Bp., 2007. (Kézirat) 195. Online: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargajulia/disszert.pdf> (2014. 01. 25.) 110–111. Apor István mellett (aki alapítványával alapozta meg a képzést) a je-

tanulmányai után – egyetlen fiúgyermekként – a jezsuitákhoz csatlakozott. Írásaiból tudjuk, hogy Nagyszombatban tanult, és Székesfehérváron tanított.

1773-ban a rendből kilépve az akkor 28 éves Jósika házasságot kötött Teleki Ferenc testvérével, Mária Josephával, s élete ezzel a döntéssel egy egészen új irányt vett.⁴ Ahogyan a levéltári források igazolják, egyrészt családi birtokait kellett visszaszereznie és azok gazdálkodását rendbe szednie, másrészt egyre komolyabb politikai-közületi feladatokat vállalnia. Külön szerencse, hogy a vállalt tisztségek egyszerű ténye mellett a család megőrizte a tevékeny és gondolkodó Jósika írásait, elképzeléseinek tervezeteit is.

Jósika Antal pályája 1775-ben a főkormányshéknél indult, ahol előbb fogalmazó, majd titoknak lett.⁵ Az 1780-as évek közepén, amikor az akkori kolozsi főispán, Csáky János a Horea-felkelés visszaszorításában vállalt szerepe miatt kegyvesztett lett az udvarnál,⁶ s ezért visszatért felvidéki birtokaira, a megye első tisztét Jósika Antal kapta meg, amelyet 1803-ban bekövetkezett haláláig betöltött.⁷

Ismerjük egy kolozsi főispánként tartott beiktatási beszédét, amelyet 1792-ben mondott el Bánffy György gubernátor megbízása alapján a Zaránd vármegye főispáni tisztét elnyert Nalánczi József installációján. A beszédet egy határozott kéréssel zárta, amely szerint a további időszak nyugodt és kiegyensúlyozott működése érdekében olyan viselkedést vár el kortársaitól, amely méltósággal teszi lehetővé a várható kihívásoknak való megfelelést: „... annak az hazának, amely minket szült, nevelt és tartott, legyünk igaz fiai, törvényünkhez ragaszkod-

zsuita oktatást több katolikus nemesi család támogatta, többek között Csáky István és László, Jósika Gábor, Haller István, Kálnoky Sámuel, Pekry Lőrinc, Mikes Mihály stb. Uo. 114.

- 4 Kazinczy szerint „Eltöröltetvén a szerzet, visszatére a világba, s elvevé Gróf Teleki Ferencznek testvérét, Josephát...” Kazinczy, aki erdélyi utazásai során Jósika Antal fiát, Jánost személyesen is meglátogatta, s igen jó benyomásokat szerzett annak családjáról, különösen nagy műveltségű feleségéről, Csáky Rozáliáról. Lásd KAZINCZY Ferencz: *Erdélyi levelek*. Budán, 1849. (továbbiakban KAZINCZY: *Erdélyi*) XV. 289. (Kazinczy Ferencz utazásai. Kazinczy Ferencz eredeti munkái. II. Utazások.) Online: http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAAcAAJ&pg=PA289&clpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&cots=4a_L5d2_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg A feleség, Teleki Mária Josepha (1749–1815) apja széki Teleki Pál (1719–1773) volt, anyja Haller Borbála (1719. szeptember 11., Árokalja – 1770). Lásd: Gróf Teleki Sámuel erdélyi kanczellár úti naplója 1759–1763. S.a.r. ifj. Biás István. Bev. IMRE Sándor. Marosvásárhelyt, 1908. Online: <http://issuu.com/buksi/docs/09924>; valamint Sas Péter: *A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai*. Lymbus Magyarságtudományi Közlemények V(2007). 149–178. Online: <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/10sas.pdf>

- 5 KÖVÁRY László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kvár, 1854. 133.

- 6 Csáky János a nemesi felkelést kívánta mozgósítani a parasztlázadás ellen, amit a hadsereget bevetni kívánó II. József nem vett jó néven. Csáknak feleségével is megromlott a viszonya, aki később elvált tőle, ezért nyilván nem csupán a katonai-politikai szerepvállalás vitte őt vissza a családjához. Részletesen PAPP Klára: *Az erdélyi Csákyak*. EME, Kvár, 2011 (Erdélyi Tudományos Füzetek 273).

- 7 Csáky János évekkel később a következőképpen idézte barátjának: „emlékezzetek meg azon esetre, mely által Erdélynek rabja, s végtére koldusa lettem, meggondolván, hogy Hora idejében később voltam vagyonomat felszentelni, magamot a sok költség mia adósságban, az által a gyalázatos sequesterumba vetni, hogy se rühes pallos alá oláhnak engedni...”. A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Fiókja, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României) (a továbbiakban RNLtKol), a Jósika család hitbizományi levéltára (a továbbiakban Jósika hitb. lt.), No. 142. 1799. június 11-én Kassáról írott levele szerint erdélyi adósságait ekkorra tudta csak megfizetni.

junk, amellet álljunk, amellől el ne mozduljunk, hazánk köntösét és nyelvét, mind eddig sokan cselekedtünk, meg ne vessük, egyet értsünk, mert üdvöztőnk szava szerint, amely ország magába meghasonlik, annak el kellett pusztulni. Ezen nagy szükségében hazánkat védelmezzük, katona és eledel béli segítséget nékie tehetségünk szerint nyújtunk, egymást szeressük, előjáróinknak törvényünk szerint szavát fogadjuk, és tölle hallgassunk, így léssen, hogy visszanyert szabadságainknak gyümölcsevel mind magunk, mind maradékunk állandóul élhessen.”

Jósika Antal életpályájának korai szakaszában a jezsuita rend tagjaként maga is oktatott, majd később is foglalkozott oktatási kérdésekkel. Kolozs vármegye főispánjaként az 1791. évi országgyűlés LXIV. cikkelye alapján tagja volt az úrbéri és a tanügyi rendszeres bizottságnak.⁸ A halálakor készített visszaemlékező beszédekből tudjuk, hogy még abban az évben is betöltötte a kolozsvári királyi iskolák főigazgatói tisztét.⁹

Műveltségének köszönhető, hogy a szebeni szabadkőműves-páholy tagja lett, olyan erdélyiek társaságában, mint Bánffy György¹⁰ és Bánffy Farkas, hozzájuk csatlakozott Aranka György, Teleki Ádám, Esterházy János, a későbbi kincstartó, Bethlen József vagy a szebeni lapkiadó, Martin Hochmeister is.¹¹ Jósikát – akkor még kormányhatósági titkárként – a Szent András-páholy 1778. június 22-én történt beiktatóünnepségén avatták testvérré.¹²

A magyar nyelv fontosságáról, használatáról vallott nézeteivel Jósika Antal tevékeny részese lett azoknak a hasznos erdélyi és magyarországi törekvéseknek, amelyek II. József halá-

8 Jósika az 1790. évi decemberi, kolozsvári országgyűlésen a főtiszték között mint Hunyad vármegye igazgatója és Kolozs vármegye kinevezett főispánja szerepelt. 1790. jkv. 10.

9 ERNSZT Ernő: *Kesergő versek, melyekkel mélt. L. báró Jósika Antal, Kolos vármegye főispánjának és a kolosvári kir. iskolák főigazgatója ő nagyságának 1803. január 16. történt halálát a kolosvári tanuló ifjúság siratja*. Kolosvár (A kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában). 1776-tól a kolozsvári egyetem felügyeletét a rektor mellé rendelt királyi igazgató látta el, s 1794–1818 között annak személye azonos volt a kolozsi főispánéval, így Jósika főispáni tisztsége alapján töltötte be a tiszte. (Előtte Bánffy Dénes, Bánffy György és Csáky János volt igazgató, utána pedig főispáni utóda: Haller József.) VARGA: i. m.

Az 1791. évi 64. cikkely szerint gróf Teleki Ádám, gróf Esterházy János, Mártonffy József kanonok, báró Jósika Antal, báró Wesselényi Farkas, gróf Haller József, báró Josintzi Sándor, Aranka György, Fekete Ferenc, Sárosi Sámuel, Cserei Sándor, Rosenfeld Frigyes, Tartler János, Cserei József, Kovács József, Szatmári Mihály, Bauer Márton, Pákei József, Sontag András voltak az országos tanulmányi bizottság (deputatio litteraria) tagjai. FINÁCZY Ernő: *Az újkori nevelés története, 1600–1800*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1927. Online: <http://mek.oszk.hu/04700/04736/html/finaczyujkori0020/ftn549.html> (2015. 06. 07.) TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. Collegium, Kvár, 1905.

10 Bánffy György 1787. január 9.–1822. július 5. között volt Erdély gubernátora.

11 A szabadkőművesek közé tartozott Samuel von Brukenenthal gubernátor (1777. július 16.–1787. január 9.) is. *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. Szerk. MAKKAJ László–SZÁSZ Zoltán. Akadémiai, Bp., 1986. (a továbbiakban Erdély története II.) 1070. Jósika Antal Teleki Sámuel sógora és bizalmasa volt, aki könyvei ügyében levelezett vele. DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. EME, Kvár, 1997. 179.

12 ABAFI LAJOS: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1993. Online: https://books.google.hu/books?id=5K55AgAAQBAJ&pg=PT120&dp=PT120&dq=Szeben+t%C3%B6rt%C3%A9net&source=bl&ots=lvGB4ooSom&sig=p5WvIzuSbvKh1xVyZxc5KR18_h48chl=hu&sa=X&ved=0CCcQ6AEwAajUahUKEwix6_wY3GAhWJvxQKHQwRAG8#v=onepage&q=Szeben%20t%C3%B6rt%C3%A9net&f=false (2015. 06. 13.)

lát követően a két országrész országgyűlésein, rendi törekvéseiben és értelmiségi kezdeményezéseiben – nyelvművelő társaságok, akadémiai ötletek – is megmutatkoztak, s az oktatásban valóban eredményre jutottak.¹³ Erdélyben a törekvések legfelső szinten kaptak támogatást, hiszen Bánffy György gubernátor történeti érveket is tudott felsorakoztatni a magyar nyelvűség fontossága mellett, még azt is megemlítve, hogy „magyarul tud a szász, örmény, oláh is, főként, aki nyilvános hivatalviselésre számba jön”.¹⁴ Éppen ezért természetes, hogy a katolikus iskola második osztályában magyarul írott nyelvtankönyvet ajánlott, a „Magyar nagyobb grammaticá”-t, amelyről feljegyezte, hogy az „*készítették most Gyarmathi úr, Hunyad vármegyei doctor által, amelynek megvallom, még eddig párját nem láttam*”.¹⁵ Gyarmathi Sámuel kolozsvári, nagyenyedi, zilahi és bécsi tanulmányok után 1787–1791 között lett Hunyad vármegye megyei főorvosa. A kéziratot, amelyet a nyelvész 1791-re készített el, elküldte Jósikának, mint kolozsi főispánnak, aki a július 20-i erdélyi országgyűlésen be is mutatta azt, s az ő javaslatára (valamint Bethlen Gergely, Wesselényi Miklós és Türi László támogatásával) a rendek elhatározták annak kinyomtatását. Így jelent meg a kétkötetes mű 1794-ben – egy Natorp Vilmos nevű nemes 1500 forintos adományának felhasználásával – Hochmeister szebeni és kolozsvári nyomdájában „Okoskodva tanító magyar nyelvmester” címmel.¹⁶

- 13 *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848.* Szerk., bev. SZEKFŰ Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1926. (a továbbiakban *Iratok*) *A nyelvi mozgalom Ferenc abszolútizmusának kialakulásáig* című fejezet. 32–61. Aranka György tervezetét pl. Szekfű szerint olyan bizottság tárgyalta, amelyben „az erdélyi felekezetek legkitűnőbb tanfőfiat, a magyarok és szászok legműveltebbjeit, egy Jósikát, Keményt, Hallert, Wesselényit, Heidendorft, Rosenfeldet találunk.” A magyarok a szászok anyanyelvét megőrizhetőnek tartották, de azt szerették volna elérni, hogy a Gubernium hivatalos levelezése magyarul folyjon. A végeredmény (1791:31. tc.) szerint a központi hivatalok az udvarral, a katonai és külföldi hatóságokkal továbbra is a latint tartották meg hivatalos nyelvnek. Uo. 60–61., illetve a törvénycikk pontos latin szövege uo. 247. Az *Iratok* közlése alapján az Aranka által jegyzett 1790. aug. 9-i felterjesztésre kiküldött bizottság tagjai voltak (Szekfű tehát az elemzésnél kissé pontatlanul emlékezett vissza a maga által forrásközlésnél leírt felsorolásra): „br. Jósika Antal, br. Kemény Sámuel, gr. Haller József, br. Wesselényi Farkas, gr. Tholdalaghi László, Aranka, Rosenfeld Frigyes, Weindorfer Mihály, valamint két katolikus, egy református, egy unitárius, egy evangélikus tanító (köztük Balla Márton)”. Uo. 216.
- 14 1792. ápr. 16. Uo. 250. I. Ferenc az 1791. évi 31. tc. értelmében megfogalmazott szöveget elfogadta, s ezt a leiratot küldte vissza az erdélyi országgyűlésnek, amely jegyzőkönyve alapján szintén elfogadta azt.
- 15 Gyarmathi Sámuel kolozsvári, nagyenyedi, zilahi és bécsi tanulmányok után 1787–1791 között volt Hunyad vármegye megyei főorvosa. GAÁL György: *Erdély első nemzetközi hírű nyelvtudósa, Gyarmathi Sámuel.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 55(2011). 2. sz. 100. A finnugor nyelvek vizsgálatára kidolgozott módszerét a Göttingában 1799-ben megjelent *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* című munkájában fejtette ki, amellyel az összehasonlító nyelvtudomány megeremtői közé került. SZABÓ T. Attila: *Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasonlításában.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 4(1960). 3–4. sz. 297–315., valamint Uő: *A nyelvrokonító józanság útján.* Korunk XL(1981). 7–8. sz. 606–611.
- 16 Teljes címe: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* Melly íratottott GYARMATHI Sámuel N[emes] Hunyad Vármegye Orvossa által. Kolozsváratt és Szebenben. 1794. Az ifjabb Hochmeister annak a Martin Hochmeister szebeni nyomdásznak a fia volt, aki 1778-ban rekatolizált, s 1789. március 29-i halála után fiára hagyta a nyomdát. Amikor a Gubernium Kolozsvárra költözött, a nyomda egy részét is oda telepítették, s az ifjú nyomdász a kormányszervek hivatalos nyomdájává

Az a kézirat, amely *„A katolikus ifjúság neveléséről való gondolkodások”* címet viseli, s valamikor szintén az 1790-es évek elején készülhetett, jóval több, mint elképzelés egy oktatási rendszer felállításáról. Szerzője azért írta le gondolatait, hogy a nevelés fontosságáról értekezessen egy társadalom életében, s elgondolkozhasson azokon a módszereken, amelyek hozzájárulhatnak az eredményességhez, azokon a változtatásokon, amelyek közelíthetik az oktatás tartalmát a fejlettebb országok képzéseihez, s az irányítási mechanizmuson, amely működőképesebbé teheti az intézményeket.

Jósika oktatási tervezete szorosan összefügg azzal a katolikus egyház korabeli helyzetét bemutató összegzéssel és javaslattal, amely *„Az erdélyi római katolikus papság hiányainak fedezéséről, 1797”* címet viseli. Mindenképpen érzékelhető, hogy a szerző írásában épít az oktatással kapcsolatban kialakított elképzeléseire. Rámutatott, hogy 1797-ben valóban a katolikus népesség nagy fokú szórtsága érzékelhető: Hunyad vármegyében legalább kétezer katolikus élt 328 helyen, Zaránd vármegyében 92 faluban talált hívőket. Azt bizonygatta, hogy a csökkenő papi létszámot a ferences atyákra támaszkodva lehetne megővelni. Ezt a törekvését segítené elő az a lehetőség, amely ismét megnyitná a ferencesek számára a novíciusok felvételét, amelyet a hatalom éppen az utóbbi hét évben tilalmazott. Ahhoz azonban, hogy az ifjúság szándékai növekedjenek a rendbe való belépésre, meg kell változnia annak a szemléletnek, amely lenézi a szerzetesrendeket – például az általa jól ismert jezsuita rend megítéléséről sorolja –, s tudatosítani lenne szükséges az ifjakban, hogy „az igazi boldogság nem a méltóságokban és gazdagságban van”. A gyakorlati életből vett példákkal igazolja, hogy ahol az „egyházi rend” már az iskolákban hatással lehet az ifjúságra, követendő példát adhat nekik, mint ahogyan megfigyelhető ez a folyamat a gyulafehérvári és a székelyudvarhelyi gimnáziumokban, ott van remény a meggyőzésre.

Az adózásról és a hadi segedelemről írott elképzelések szorosan összefüggnek.¹⁷ A *hadi segedelem* a napóleoni háborúk idején nyújtott támogatással azonos, az irat keletkezési éve (1797) mellett a levél szövege is magáért beszél. A francia nemzet ebben a szemléletben „fel-fuvalkodott és megátalkodott, (amely) a néki ámbár igazságos feltételek mellett ajánlott békességet elfogadni nem akarta.” Az uralkodó erőfeszítéseket tesz ennek a „keresztény vallást nyilván és szemlátomást megvető, a nemességet gyökereiből kifordítani kívánó, a népeket megtámadó, vagy mintegy árvíz módjára elborító” ellenségnek a visszaszorítására, ezért késedelmet nem szenvedhet a támogatása. A vármegye fő birtokosainak szóló levélben Jósika maga is úgy értékelte, hogy a franciák ellen „katona, pénz, gabona, ló és ökör kívántatik”, amelyet a kérés teljesítésének gyorsasága miatt nem lehet országgyűlés döntésére bízni.

tette azt. Ezért történhetett, hogy bár a református és a helyi katolikus nyomda ellenezte, a fenti kiadvány mellett a kolozsvári Hochmeister nyomda adta ki az 1791. évi erdélyi országgyűlés anyagát is. BORSÁ Gedeon: *A 18. századi erdélyi törvénykiadások nyomdai vizsgálata*. Magyar Könyvszemle 103(1987). 4. sz. 265–277. Online: http://vmek.niif.hu/03300/03301/html/bgkvti_4/bgki0448.htm (2013. 09. 30.). Natorp támogatásáról Szekfű Gyula is megemlékezett: *Iratok* 61. (1. jegyz.)

17 *Hadi segedelem*, 1797. április 15. és *Az adózásnak módgyáról* (1797), Jósika hitb. It. No. 141. Az utóbbin a következő, más kéz által írott cím olvasható: *Kolos megyei főispán, Jósika Antal vélekedése az adózás felől*. Jósika János, a szerző fia pedig azt írta a tervezet végére: Néhai szegény édes atyám gondolati az adózás dolgaról.

Az *adózásról* szóló viszonylag részletes okfejtés szintén tartalmaz a katonaság tartására vonatkozó eszmefuttatásokat, de nem valamely különleges helyzetre, hanem hosszú évtizedek tapasztalataira építve, s a célt is egyértelműen megfogalmazza: szükséges, hogy láthatóak legyenek a jelenlegi adórendszer hibái, összevethetőek a javaslattal, amellyel biztosítható az új adórendszer elfogadása. A saját korára jellemző helyzetből és az udvartól érkező utalásokból arra következtetett, hogy meg lehet fogalmazni egy visszatérést a Fejedelemség-korabeli állapotokhoz, amikor az országgyűlés osztotta szét az adót az egyes natiók és taxás helyek között. Ezt a következtetést határozottan ki is jelentette, amikor azt tanácsolta, hogy *„Az ország gyűlése földre tévén azon adó számokat, melyek haza meghallgatása nélkül gyűttek bé, az haza szükségét megtekintvén, és a regius plenipotentiáriussal aszerint accordára menvén, minden Natio és Taxalis hely, a proportione moderne contributionis vállalná magára a kvantumát Semel, pro Semper...”*.

A forrásokból nem olvasható ki egyértelmű válasz arra a kérdésre, miért akart jezsuita lenni a család egyetlen férfitagja, ezért nem is tudjuk azt mással magyarázni, mint ősziinte elkötelezettséggel és szándékkal, azt azonban a szakirodalom után a katolikus oktatás szervezésének és tartalmának átszervezésével foglalkozó tervezete is egyértelműen igazolta, hogy valóban elképzelhető lett volna egy ilyen életút is. A szerzetesrendben eltöltött évekre emlékező írásokból az is kiderült, hogy a fiatal Jósikának sok vitája volt az öreg jezsuitákkal, s egyáltalán nem osztotta nézeteiket az iskolákban használatos könyvek összetételével kapcsolatban. Sőt egyenesen arra lehet következtetni, hogy ő maga egészen mást szeretett volna tanítani.

A források alapján egyértelművé vált, hogy Jósika 1761 augusztusában lépett a „Papi Szent Hivataltalra, a Jezsuita Szerzetbe,” s akkor vett fel 3000 magyar forintot rokonától, Jósika Dánieltől, hogy ezért a branyicskai birtokot tíz évig használhassa.¹⁸ Egy későbbi, 1777. évből származó elszámolás szerint a birtokrészt még apjuk, Jósika László szerezte meg zálogba néhai Jósika Zsigmond özvegyétől, Kálnoki Justinától, egy 16 ezer magyar forintos tartozás fejében.¹⁹ Ekkor, 1733-ban jutottak a branyicskai kastély Jósika Zsigmondot illető részéhez is, amelyet éppen Jósika László védelmében inventáltak (felmérettek), hogy az új birtokos építéseiért annak értékét megfizetessék.

Egy másik fontos esemény is érintette a családot ebben az évben: Béldi Antal 1761. november 18-án, Körtvélyfalván ülte lakodalmát „B Jósika kisasszonnyal,” azaz Jósika Máriával.²⁰ Az apai birtokra vonatkozó iratok egy része Béldi Antal felesége révén került a Béldiek bodolai levéltárába. Ezt a levéltári együttest igyekeztem áttekinteni 2015 nyarán, s jutottam a fiatal Jósika tevékenységének néhány kérdésében új információkhoz.

A feleség révén a levéltárba került iratanyagból megismerhetjük Jósika Mária birtokgazdálkodását (ez további kutatások feladatát adja), ugyanakkor dokumentálják a családi birtok visszaszerzését is, amelyre Jósika Antal 1773 szeptemberében tette meg az első lépéseket. A fiatal birtokostól kapott felhatalmazásban – amelyet a birtokok visszaadása érdekében adott ki – már szerepelt utalás a megelőző évek történéseire. Jósika úgy fogalmazott, hogy mivel „tsak nem gyermekségemtől fogva a külső országokat sok esztendőig laktam, ... az egész

18 RNLtKol, a Béldi család bodolai levéltára. (továbbiakban Béldi lt.) No. 190.

19 Uo. Az irat szerint 1733-ban, Nagyszébenben került sor a branyicskai birtok megszerzésére.

20 P. Horváth Boldizsár naplója. Közli LÁZÁR Miklós. Keresztény Magvető 21(1886). 2. sz. 96. Online: epa.oszk.hu/02100/02190/00316/pdf/KM_1886_02_089.pdf. Jósika Máriának és Béldi Antalnak egy fia, Béldi László és három lánya: Anna, Mária és Klára született. A család grófi címét 1771. október 15-én Béldi József szerezte meg.

jószágot birta, maga részére szolgáltatta” Jósika Mária. Ez a helyzet valószínűleg úgy alakulhatott ki, hogy Jósika Mária a birtokot magához váltotta, mivel később testvére kezdeményezésére az éves adósságok visszafizetéséről adott számot. 1770-től az osztatlan jószág Torda vármegyében lévő nagycsáni teljes portióját „száz aranyba, ötszáz forintokba a nevezett Mlgos Jósika Mária asszony férje, sub titulo Plenipotentiarius” bírta, amiről contractust is kötöttek, s azt be is tudták mutatni. A rendből kilépett Jósika Antal Erdélybe érkezését követően „azonnal divisiot” kívánt magának, hogy a neki járó birtokokat átvehesse.²¹

A fiatal Jósikának a rendből kilépve a családi birtokkal is foglalkoznia kellett, bár ifjú éveire, a gazdálkodás kezdeteire kevés forrás utal. A bodolai Béli levéltárban lévő anyag természetesen egyértelműen azt bizonyítja, hogy Jósika a jezsuita rend tagjaként egyáltalán nem foglalkozhatott birtokügyekkel, azok csak 1773 után kerültek érdeklődésének központjába, előtte annak ügyeivel csak testvére, illetve sógora volt általa megbízva. Az is egyértelmű, hogy a birtokok jövedelme ezekben az években a Béli házaspárt gyarapította. Egy 1766-ban Béli Antalhoz küldött levelében maga Jósika berzenkedett, hogy 29 aranyból többet nem látott a jövedelemből, pedig „három esztendő alatt valami csak gyűjt a jószágból”.²²

A családtaggal folytatott levelezésből kiderült, hogy jezsuita rendbe belépő Jósika valóban hosszú időre hagyta el Erdélyt. 1764-ben azt írta testvéreinek, hogy „igaz ugyan az, hogy már régenten nem láttam kedves hugom asszonyt, mivel annak már csaknem öt esztendeje, de énnékem az az öt esztendő oly hamar elmúlt, hogy csaknem öt holnapnak látszik lenni, mivel mindenkor csak dolgok között forgottam.” A levélben éppen azt tudatta rokonaival, hogy a rend semmiképpen nem küldi haza, ő viszont nagyon szeretné már az otthoniakat viszontlátani. Mivel a rokonság és az atyafiak meglátogatása Jósika saját számításai szerint is legalább 32 aranyba került, minden neheztese ellenére nem azonnal kapta meg a családi beleegyezést. Már ebben a levélben tett utalást arra, hogy nincsenek hírei a birtokairól, s kérte is testvérét, hogy jelentse sógorának az állapotokat, mivel „már öt esztendeje, hogy jószágomnak majd csak semmi hasznát nem vettem”, hogy az felküldhesse neki a pénzösszeget. Még arra is nagylelkű felajánlást tett, hogy bécsi ismerősei révén vállalja bizonyos portékák beszerzését, ha azokra testvéreinek szüksége lenne. Arra hivatkozott – mintegy jelezve is, hogy gondolkodását gyakorlati szempontok irányítják –, hogy tudja, „mely drágán adnak mindent az erdélyi örömenyek”, s állítását példákkal támasztotta alá. Megírta, tudomása szerint Erdélyben a nádmez 20 garas „itten 14 fontja”, a rosolis butáliája ott „egy forint, itt 12 vagy 13 garas”.²³

Az utazás végül abban az évben nem ment végbe, Jósika még 1766-ban, két évvel később is arról levelezett sógorával, hogy ameddig nem kapja meg a hazautazáshoz szükséges pénzt, semmit sem tud lépni „fel nem venném azt a szegényt, ha én szabadságot kérnék a lemenésemre, és azután költségem nem volna reája és gyűne is, igen későn gyűne, úgy, hogy én elrendelt időn el nem indulhatnék”. A levélvégi megjegyzésben külön nyomatékkal közölte: „Kedves sógor uram, azt az atyafiságos szeretetét reméllem, hogy minél hamarabb véghez viszi ezen kérésem, és nem is kétlem benne, mert úr!”²⁴

21 Béli lt. No. 190.

22 Uo. No. 200. Jósika 1766. június 21-én Nagyszombatból küldött levele.

23 Uo. Jósika 1764. május 9-én Nagyszombatból küldött levele Jósika Máriának. Természetesen a testvéreinek szánt árucikkek beszerzéséhez kérte elküldeni – a kolozsvári rektor közvetítésével – a szükséges pénzösszeget.

24 Uo. Jósika 1766. június 21-i, Nagyszombatból küldött levele Béli Antalhoz.

A hazalátogatásra talán 1766 decemberében kerülhetett sor. Az otthoni fogadtatásról és élményekről nem maradtak fenn híradások, a készülődésről azonban igen. Mária december elején értesült róla, hogy a tőle kapott pénzen Jósika Budára érkezett, s mint feljegyezte, „ottan mulattam három napot”. Az otthoni elvárásoknak megfelelően megvette az abrosznak és asztalkendőnek való gyolcsot, valamint négy findzsát, kéket és vereset is.²⁵ Ezt követően Gyöngyösre utazott, ahol rosszul lett, s csak nagy nehézségek árán tudott eljutni Egerbe. Ott azonban néhány napi kínlás után szerencséjére olyan orvost hívtak hozzá, aki egyik tanítványának apja volt, s a levél fogalmazása szerint „az azért igyekezett minden módon egészségesen”.

Az erdélyi ügyek, benne a birtokok iránti érdeklődése ettől kezdve bizonyos értelemben megnövekedett, amit feltehetően indokoltak az otthonról kapott hírek, s amiről a következő év márciusában hűgának írott levele tanúskodik. Ebben az örökség két vonatkozása is előkerült: egyrészt „Kun Zsuzsanna nénénknek dolga”, másrészt Jósika Dánielné ügye. Az első egy tartozási ügy, a második azonban feltehetően éppen annak a zálogosításnak kérdése, ami a továbbadás révén tartotta Jósika birtokait a családban, igaz a Béli házaspár használatában. 1767-ben azonban még csak abban az értelemben merült fel az örökség megtartásának szükségessége, amint a levélíró fogalmaz: „Kérlek pedig édes testvérem, énnékem ... valamint gyűcs, hogy ha valahogy meghalnál, legyen mihez nyúlhassak. Siessünk pedig evvel a dologgal, mert ha én is valahogy meg találnék halni, akkor az az jószág bizonyosan reá marad”.²⁶ A sógorának Győrből küldött levele azonban éppen azt erősítette, hogy konkrét birtokügyekkel továbbra sem kívánt foglalkozni. Álláspontját a következőképpen fogalmazta meg Béli Antalnak: „az jószág directiója iránt akar énnékem írni és eránta tudósítani, éppen nem szükséges, és nem is akarom, azért kedves sógor uram plenipotentarius, hogy amind legjobbnak ítéli, alkalmaztassa”.²⁷

A család iratai között 1771. december 8-i keltezéssel fennmaradt egy vizsgálati anyag, amely tanúsítja: Petri Márton, a branyicskai jószágok tisztje már hat éve „nem rationálván” árestomba került, ahonnan csak Krakkai Péter és Losádi György András kezessége mellett szabadulhatott azért, hogy az elszámolásokat elkészítse, azokért megfeleljen, illetve a kezesek a hiányok visszafizetését vagyonukkal garantálják. A Hunyad vármegyei continua táblán szereplő ügy egyértelműen „Jósika Antal úrfi” branyicskai kastélyát jelölte meg a vizsgálat helyszínéként, ahová Jósika Máriát mint egyúttal az úrfi megbízottját is meghívták.²⁸

Egészen bizonyos, hogy voltak nehézségei az uradalmak megszervezésében és a gazdálkodás útnak indításában, de a fiatal Jósikát már első intézkedései is a problémák megoldásán munkálkodó embernek mutatták. Branyicskán 1772. május 22-én vettek fel egy tanúvallomási jegyzőkönyvet egy malom építéséről. Kiderült, hogy a malom Jósika Antal úrfi földjén épült fel, azt Jósika Dániel építtette, aki arra kényszerített egy Asztalos Ávrám nevű jobbágyot, hogy cseréljen vele földet, bár – ahogyan az vallotta – „csak valami béka tót adott” érte. A Magura nevű helyen épült malom gátja is Jósika Antal földjén épült, maga a malom pedig „az

25 Uo. No. 194. 1766. december 8-án, Egerben keltezett levél Jósika Máriának. A gyolcsot 19 német forintért, a kék findzsát 13, a vereset 18 garason vásárolta.

26 Uo. 1767. március 17-én Egerből küldött levél, amelyben most ő panaszkodott testvéreire, amiért az két hónapja nem válaszolt Jósikának.

27 Uo. No. 200. évszám nélküli levél Győrből

28 Uo. No. 190. Az iratanyagban a tiszt elszámolásai is szerepelnek.

egész falunak notabilis kárt tett.” Jósika Antal nem hagyta annyiban a dolgot, 1777. szeptember 24-én az inquisitióra hivatkozva törvény elé idéztette Jósika Dánielt, mondván: a birtokos tudta nélkül nem lehet a jobbágyot földje elcserélésére kényszeríteni.²⁹

A hitbizományi levéltár iratai között maradt fenn egy iratcsomó, amely szerint – természetesen hitelezőktől kölcsönvett pénzen – az ifjú Jósika komoly birtokgyarapításba fogott, s igyekezett pontosan rögzíteni a birtokok terményeinek eladását, a kölcsönvett és kölcsönadott pénzeket, s azt is, hogy mikor, milyen birtokrészek megszerzését vette tervbe, illetve hajtotta végre.

1775. július 22-én ezer forintért zálogba vette sógorának, Béldi Antalnak kuretyi (Zaránd vm.) részbirtokát,³⁰ majd július 24-én birtokosztályt tettek testvérével, Jósika Máriával. Eszerint Budatelkén 9 jobbágy 17 fiával jutott neki (amely két fordulóban 194 köből földet és 21 szekér szénára való rétet jelentett), Szentmártonban egy zsellér, Mezőcsánban 7 zsellér (valamint „398 köből vetést, mind az két fordulón, 346 szekér szénára való rétet”), s Marosvásárhelyen is egy nemes fundus, amely 3 köből vetést, 3 szekér szénára való rétet és ugyanannyi majorsági szőlőterületet tett ki.³¹ Azt nem tudjuk, mikor lett zálogbirtokká az ekkor átvett, s jelentős értéket képviselő csáni birtok, de a későbbiekben az 1790-es évek végén, a birtokgyarapítások során olvashatunk a számadásokban a visszaváltásra fordított pénzüsszeg előteremtéséről.

A Jósikához írott levelek is közöltek tényeket erről a folyamatról. Ilyen adatokat kaphatunk Zejk Dánieltől,³² aki Marosvásárhelyről 1780 tavaszától novemberig tartó levelezésében sürgette Jósika Antalt a neki nyújtott adósságok megfizetésére.³³

Jósika gondosan számon tartotta adósságait, s igyekezett azokat megfizetni. A fennmaradt források tanúsága szerint az enyedi református kollégiumtól 1500, a kolozsvári református kollégiumtól 240 német forintot kölcsönzött, Teleki József gróftól 600 forintot, a préposttól 21 600, Nalácz Józsefnétől 14 500, a Bethlen-famíliától 4000, a káptalantól 7200 forintot, a „katolikus fundációtól” 4128 forintot, s további kisebb pénzüsszegeket kért 6%-os kamatra. A csáni jószág kiváltására³⁴ pl. Kelemen Mártontól kölcsönzött 500 rhénes (rajnai) forintot, s

29 Uo. Az ügyben 1777. november 22-én tették meg az első lépést, de még 1780. április 28-án sem fejezték be. Jósika Mózesnek három fia (Imre, Dániel és István) közül lehetett a középső az ügyben jelzett személy, aki a Jósikák másik ágából való. Az első fiú, Imre felesége Bornemissza Annamária volt, Csáky Kata grófnő első házasságából származó lánya. Az ő Miklós nevű fiának gyermeke lett a regényíró Jósika Miklós. A családnak erről az ágáról bővebben PAPP: *i. m.* 165–169, 194–196.

30 Három jobbággyal és egy zsellérral, amit annak testvére, Kemény Simonné tart a kezében „sorte divisionis jutott nékem, de ... kedves testvérem elfoglalván, mostan birja.” Béldi a birtokért „jó folyó ezüstben” kapta meg a pénzt. Jósika hitb. lt. No. 149.

31 Jósika Mária és Antal 1775. évi birkosztályát 1775. július 24-én, Kiskenden (ma Chendu) kötötték. Jósika hitb. lt. No. 149.

32 Zejk Dánielt 1790-ben a királyi főigazgató tanács tagjaként sorolták fel, ahol első helyen maga a gubernátor, Bánffy György szerepelt. 1790. jkv. 9.

33 Jósika hitb. lt. No. 142. 1780. április 24-én írott levélre vonatkozó utalással indul a levelezés, s november 30-án keltezett levelet is találunk.

34 A helynévkönyv szerint Torda vármegyében két Csán nevű helység is található. VISTAI András János: *Tekintő – erdélyi helynévkönyv* I. 179. (a továbbiakban VISTAI: *Helynévkönyv*) Online: http://www.lorincz-veger.hu/documents/erdelyi_helynev_A-H.pdf (2015. 06. 15.). Az 1775. évi osztály szerint *Mezőcsán* Jósika hitb. lt. No. 149.

1801 decemberében már feljegyezte kimutatására, hogy „ki van fizetve”.³⁵ Időnként még saját taxásaitól is kért kölcsön. Ilyen eset Mityityel Alberté is, aki „egy havasért, vagy még inkább egy darabocská mezőért” tíz évre előre adott 100 német forintot, amelyet szintén a csáni jószág kiváltására fordítottak, olyan megállapodással, amely szerint az a mező csak tíz év múlva kerül vissza Jósika birtokába.³⁶ Egy Bél Péter nevű taxásától is három évre előre kérte az évi 70 német forintot, hogy az előbbi jószág kiváltásához hozzájárulhasson.

Jósika több kortársához hasonlóan gazdasági naplót, diáriumot vezetett gazdasága állapotáról.³⁷ Eszerint a branyicskai birtokon 1798 szeptemberétől 1799 októberéig 3343 Ft és 31 krajcár aktívum, vagyis bevétel keletkezett, amelybe azonban nem számította be annak az 50 sajtnak az árát, amelyeket egy bizonyos Vajda Lajosnak eladni átadtak. Ugyancsak hiányzott az összesítésből 40 véka kalotaszegi borsónak vagy pl. 5 mázsa sónak az ára, amelyet eladásra küldetett oda. A Mikesről készített kimutatás nagyarányú pálinkafőzésre utal. Ehhez a szomszéd birtokról hozták az alapanyagot: 1789-ben pl. Budatelkéről³⁸ 56 véka rozsot „pálinkát főzni”, 106 véka búza „pálinkának való”, majd ismét 60, 80 és 175 véka, s Mocsról is 312 véka, azaz összesen 733 véka búza került a pálinkafőzőhöz.³⁹ Mikesről viszont Branyicskára vittek 40 véka kalotaszegi borsót (amelyről az ottani kimutatásban leírta, hogy hiányzik), s Budatelkére 20 véka rozsot. Az előző évi pálinka eladásából jött be 230 német Ft, az az évből 11 Ft, 11 krajcár, majd ismét 4 Ft és 4 krajcár (összesen 245 Ft és 15 krajcár), fa eladásának árából 212 Ft és 1 krajcár, „bőrek árából” 31 Ft 31 krajcár. Az itteni bevételből 36 Ft és 36 krajcár adósságot fizetett ki. 1799-ben és 1800-ban Budatelkéről Hévízre⁴⁰ összesen 274 veder és 2 kupa pálinkát vittek eladni.

Csanádi Sándor nevű tisztjének 1799. április 30-án hozzá írott levele is a gazdálkodás teendőire és eredményeire utal. Megtudhatjuk belőle, hogy Jósika felesége vette át a tisztartótól a birtokosnak járó, Kolozsvárra neki hozott pénz egy részét, amelyről levélben adott igazolást, de – ahogyan Csanádi megjegyezte – „a többiről quietanciám nincsen”. Ezért a biztonság kedvéért a levélíró utólag kért írást a birtokosnak hozott pénzről, mondván: „... mert mulandó az ember, meg találnék halni, a szegény feleségem miattam ne lássan bajt...”⁴¹

35 Jósika azt is feljegyezte, hogy Kelemen, míg ő az adósságot le nem teszi neki, „semmi szolgálatot nem téssen”. Azt azonban még nem sikerült kideríteni, hogy hitelező és adósa miféle viszonyban állott egymással.

36 Itt az a megjegyzés szerepelt, hogy még 12 forint hátralékuk maradt. Mária Terézia 1750. évi rendelete értelmében 1 konvenció forint = 60 konvenció krajcár, 1754-től 1 dél-német forint = 60 dél-német krajcár volt lásd online: <http://ecopedia.hu/konvencios-penzlab> (2015. 06. 15.).

37 Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika Antal naplójegyzetei gazdasága állapotáról. Csáky Kata (Bethlen Miklós erdélyi kincstartó felesége) 1779-től vezetett gazdasági naplót a nagymási birtok állapotáról, amelynek első lapját jó katolikusként egy fohással indította. Uo. No. 542.

38 Budatelke (ma Budești) Doboka és Kolozs vármegye határán, Nagysármástól (ma Sărmașu) északra fekvő település..

39 Uo. No. 142. Ugyancsak Budatelkéről egy hizlalni való ökröt és egy tehenet is a méhesi pálinkafőzőhöz vittek, ahogy a lovak számára 10 véka zabot és 30 urna ecetet.

40 Valószínűleg a Brassó megyében lévő Olthévíz (ma Hoghiz), mivel Bethlen Kata grófnő a Teleki Józseffel kötött házassága idején élt itt. Mivel Jósika felesége Teleki lány, a birtok így kerülhetett a családhoz.

41 Uo. No. 142. Csanádi Sándor 1799. április 30-i levele Jósika Antalhoz. A gazdasági feljegyzésekben (Uo.) 1801-ben is szerepelt egy 200 forintos tétel „feleségemnek”, s egy 51 Ft 45 krajcáros

A tiszt pontosan informálta Jósikát a birtok állapotáról, arról, hogy Langodáron⁴² 55 véka törökbúzá, 180 véka zabot, 32 véka árpát vetett, Hévízen hasonlóan hét és fél véka törökbúzá, 140 véka zabot, de az utóbbi helyen még maradtak vetetlen részek. Ugyancsak leírta neki terveit, hogy egy Brassó melletti Töröcsvár (ma: Bran) nevű helyre vinné a törökbúzá eladni, s azt kérte, írta az ottani harmincadosnak, maga pedig küld oda egy embert, hogy megtudja a vásár idejét, s „hogyan jár ottan a gabona”.⁴³

Az 1801-ben készített „Status Activus” kimutatásaiban a gazdálkodás jellegére utalt Jósikának az a megjegyzése, hogy 230 német forintot fektetett be abba, hogy „tavasszal száz veder pálinka és kétszáz veder bor gyűjen Budatelkére”.⁴⁴ Ugyancsak akkor jegyezte fel, hogy ugyanott szilvapálinka főzéséért 173 német forintot és 20 krajcárt fizetett ki.

1798/99-ben a két év összesített bevételeiként valamennyi tételt számba véve 13 582 Ft és 9 krajcárt kapott. Ezek között szerepelt a mikesi tisztartó befizetése fa és pálinka árában, ez 522 német Ft és 11 krajcárt tett ki, a mikesi erdőért (amiből még az erdőőr bére nincsen kifizetve) 36 Ft és 36 krajcár, bőrk árért 32 Ft, a szamosfalvi árenda 110 Ft, a longodári sertések ára hasonlóan 110 Ft. A valkói tisztartó az 1798. évi árenda címén 60 forintot fizetett be havasi taxaként, a valkói erdő ára 139 Ft és 19 krajcárt tett ki, a fa ára 40 forintot. 1200 forintot kaptak a deszka eladásáért, s ugyancsak nagyobb összeget, 3000 forintot egy bizonyos Szabó Andrásról, akiről később kiderült, hogy egy kereskedő volt,⁴⁵ akinek a báró pénzt adott kereskedésre. Erdő árban különböző helyeken 524 forint és 20 krajcár, pálinkáért 36 forint és 15 krajcár, kocsmajövedelemből 137 forint és 56 krajcár jött be.

Saját fizetését is a bevételek közé számította, amiből 1798/99-ben négy különböző részletben 623 forintot és 30 krajcárt számlált össze.⁴⁶

1801-ben a bevételek összesítése 11 903 német forintot és 29 krajcárt tett ki. Ebben a „fizetésemből” tétel négy részletben (egy-egy alkalommal 342 forint) összesen 1368 forintot jelentett. Pálinkáért előbb 285 forint és 19 krajcárt írt fel, azután külön egy hordó pálinkáért 109 forint és 24 krajcárt, majd Budatelkéről 293 Ft 7 krajcárt, s végül több alkalommal számolt bevételt házi pálinkáért, 209 Ft és 2 krajcár értékben, azaz összesen 963 Ft és 52 krajcárt kapott. Édes borból 48 forint bevétele lett, s ezenkívül a szamosfalvi kocsmáros 159 forint 30 krajcárt, a budatelki pedig 67 forintot adott, azaz összesen 274 forintot és 30 krajcárt fizettek be a kasszába. Ez azt jelenti, hogy 1801-ben a különféle szeszes italok eladása (1238 Ft 22 krajcár) csaknem annyit hozott neki, mint a hivatalviselésből származó fizetése.

A birtok népeitől a longodári tűzifáért 128 forintot kapott, a mikesi, a topai erdő használatáért 137 forintot és 20 krajcárt, a havasi taxa fejében 252 forintot és 24 krajcárt adtak be a

a „fiamnak” megjelöléssel, azaz a családban a későbbiekben is elfogadott volt, hogy a tiszt a családfőn kívül feleségének vagy fiának fizették ki a Jósikának hozott összegeket.

42 Longodár/Langodár, Dahl (ma Dăișoara): a 18. században Felső-Fehér vármegyéhez, Trianon előtt Nagy-Küküllő vármegye Kőhalmi járásához tartozott. Ma Brassó megye közigazgatási egységéhez sorolják.

43 Uo. No. 142. Úgy tudta, hogy a törökbúza vékaja négy susztákon eladható. A suszták a lengyel hatos garas népi neve volt, erdélyi értelmezését nem ismerjük. Lásd BUZA János: *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában*. Numizmatikai Közlemény XC–XCI(1991–1992). 134.

44 Az italoknak Vajda Lajos kezéhez kellett jönniük.

45 1799-ben azt írta kimutatásába, hogy 1800 forintja van „Szabó Andrásnál kereskedésre”.

46 A négy részlet összege a következő: 42 forint, 75 Ft és 30 krajcár, 300 Ft, 306 Ft.

tisztek.⁴⁷ De volt némi bevétele a zszindely árából (62 Ft 10 krajcár), „gyapatért” 11 Ft 2 krajcár, szénáért (520 Ft 28 krajcár). A búza értékesítéséből – azaz „a budatelki tiszt a longodári búza áráért” – az év során több alkalommal összesen 2638 Ft és 39 krajcár, törökbúzából 312 forint 30 krajcár,⁴⁸ a felesége által eladott vajból⁴⁹ 146 forint és 39 krajcár bevételhez jutott. Állatok eladását csak elvétve találjuk, a hat budatelki tehén 192 Ft 15 krajcárt, a berbécsekből való nyereség 107 Ft 42 krajcárt jelentett. 1802-ben némiképp változott a helyzet, hiszen akkor a hévízi négy béres ökörért és bikáért, valamint a budatelki hat tehénért 367 német forint és 40 krajcár bevételt számoltak el.⁵⁰

Mindezeken felül a tisztektől pénzbefizetesként – részletezés nélkül – a következő összegeket tüntette fel:

Tisztektől kapott befizetés	1798/1799		1801	
	német forint	krajcár	német forint	krajcár
hévízi	731	31	162	6
budatelki	1417	10	931	31
mikesi	144	–	652	20
longodári	1568	25	2410	2
valkói ⁵¹	974	12	68	24
branyicskai ⁵²	1840	25		
szamosfalvi ⁵³	–	–	20	–
Összesen	6675	18	4244	23

A kiadások is összetettek voltak. Visszatérő tétel volt benne 1798/99-ben a feleségének járó havi 200 német forint, valamint a fiának, Jánosnak Bécsbe küldött pénzek (1799-ben pl. két ízben, összesen 842 német forint, szarvasbőr, keszkenő stb. vásárlására vagy a hazahozatalához adott 324 német forint), de a legjelentősebb összeg a különféle felvett adósságok kamatának, (interesének) visszafizetése volt. 1798/99-ben Teleki Sámuel gróf úrért 3 aranyat fizetett ki a kövágónak (ezt 16 német forintban és 10 krajcárban számolta el), majd kövei faragásáért ismét 63 forint 30 krajcárt.⁵⁴ 1800-ban a lányáért adott a klastromba 300 német forintot, a többi nyegedévben pedig 240 forintot.

47 A havasi taxa ellenértékét a valkói tiszt két részletben fizette.

48 Törökbúzá 1801-ben Budatelkéről és a Doboka vármegyei Mátéről (ma Matei) adtak el.

49 A „feleségem a vajból” megfogalmazás 1801-ben hét alkalommal szerepelt a bevételek kimutatásában.

50 A tisztek 1802-ben a budatelki hat tehénért 192 német forintot és 15 krajcárt, a budatelki bikáért 48 forintot, a négy béres ökörért 127 forintot és 25 krajcárt számoltak el.

51 Magyarvalkó (ma Văleni) Kolozs vármegyében.

52 A Maros jobb partján, Dévától északnyugatra fekvő birtokközpont.

53 Szamosfalva (ma Someșeni) Kolozs vármegyei település.

54 Teleki Sámuel erdélyi kancellár (1791-től) a felesége révén rokona volt, aki 1802-ben megnyitotta könyvtárát a nagyközönség előtt. Teleki éppen az 1790-es évek végén hajtott végre átalakítást marosvásárhelyi házában, amelyhez az adatok alapján Jósika is hozzájárult. VISTAI: *Helynévkönyv* 2. 659.

Az uradalmi tiszték vásárlásaira is adott (pl. a budatelki tiszttartónak fuszulyka és kender vásárlására 110 német forint és 8 garast költött, a tégláért, tutajokért, mészsért vagy „bor vásárlására a mikesi tisztnak”), de a doktornak (60 német forint), a felesége gyöngyéért (660 forint), a postáért (16 német forint 22 garas) és kocsiért (72 német forint) is fizetett. 1799-ben Szabó Andrásnak 1800 forintot, 1801-ben „az új mikesi tisztnak” 120 német forintot adott kereskedésre, 50 német forintot pedig gabona vásárlására. A hévízi tisztnak ebben az évben pálinkafőző építésére 64 német forintot és 53 krajcárt, hat tehén vásárlására 114 forintot és 36 krajcárt, borbécsre 105 forintot, ökrökre 200 forintot adott.

Kolozs vármegyében két sessiót is vásárolt. 1801-ben egy 40 forint értékű sessiót (Sziligeten) a fiának adott át, de Szamosfalván (206 forint), Budatelkén (1411 forint), Mike-sen (903 forint) és Valkón (782 forint) is vett telkeket. Az uradalmak alkalmazottainak fizetése is kiadásait gyarapította (erdőpásztornak 30 német forint 10 garas – „minden német forint után egy garas” –, kövágónak stb.).

Amikor 1799-ben „Status Activust” készített, a 95 153 forint és 1 krajcár activummal 69 521 forint és 9 krajcár passzívum állt szemben, azaz 25 631 forint és 42 krajcár maradt felhasználásra. Ebben az activumban a birtokvásárlások voltak a legnagyobb tételek: a mikesi jószág 33 286, a budatelki, mátéi stb. 17 550, a longodári⁵⁵ 18 000, a kolozsvári ház 12 240, s a Branyicskához⁵⁶ való acquisitumok 1410 forintot jelentettek. 1801-ben a mikesi jószághoz számított még több kisebb szerzeményt is (Zejkéktől öt sessiót, Kabos Jánostól egyet, Szamosfalván egy szénarétet, amelyet néhai Székely Dávidtól váltottak, a felső járásban Wes-selényi Farkastól „exequáltatott két sessio”, Kémeren vásárolt szőlők), ami egyértelműen azt mutatja, hogy a birtokgyarapítást kisebb tételekben is folytatta.⁵⁷ A mátéi jószágról szintén az utóbbi kimutatásban derült ki, hogy Jósika Antal addig Haller Gábor grófnak évi 300 német forint árendát fizetett érte, de 1801-ben a gróf adósságát fizette,⁵⁸ ami túlfizetést eredményezett. A branyicskai szerzeményt, amit átadott a fiának, ez utóbbi évben már 2050 német forintra értékelte, amely Valelungán egy váltott sessiót, a Déván vásárolt házat, a Kuretyen vett négy sessiót jelentette. A csáni jószágot akkor már 6000 forintért kiváltottnak jelezte.

A Rétseinéttől vett ezüstben is számolt 980 forintot, s néhány kihelyezett pénzről is számolt: nemcsak Szabó Andrásnál volt a kereskedésében 1800 forint, Bálint Ferencnél 2000 forint, Boér Istvánnál 140 forint, hanem még más adósoknál is 213 forint. Készpénzt Branyicskán, Mike-sen, Budatelkén 5186 forint és 60 krajcárt tartott.

Amikor 1800. szeptember 8-án Jósika Antal a fiának, Jánosnak átadta a branyicskai jószágot,⁵⁹ a tartozás, vagyis status passivus – amelyen szintén megosztottak – a következőket jelentette: a prépostnak 21 600 forint, a Bethlen-famíliának 4000, a katolikus alapnak 4128,

55 A megépített malommal együtt értékelhető a fenti összegre.

56 Branyicska (ma Brănișca) Hunyad vármegyei település.

57 A mikesi jószágot ekkor 33 284 forintra értékelte.

58 A kancellisták kimutatása szerint 24 Rft-ot Kolozsváron, a másik quietancia szerint – ami vagy Kolozsváron, vagy Budatelkén a tiszttartónál fellelhető – 333 Rft, s így 53 német forinttal többet adott, s még egy 100 Mft-ról szóló quietanciája is van Haller grófnak, amit a következő évben szintén le kell majd vonni az árenda összegéből.

59 Az 1800. november 1. és 1801. december 3. közötti időszak activumai között szerepeltette a Jósika Jánosnak átadott branyicskai részt, amit 6391 német forintra és 2 krajcárra értékelt.

az unitárius kollégiumnak 2700, az enyedi kollégiumnak 1000, gróf Wassnénak⁶⁰ 1200, Kemény Lászlónénak 1800, Béli Vencelnek 2883, azaz összesen 39 311 forint.⁶¹

A családtagok Jósika Antalra – talán éppen az elnyert főispáni méltóság tekintélye miatt – szívesen bízta ügyeiket. Wesselényi Farkasnak egy 1788. február 25-i, Kolozsvárról keltezett levele tanúsítja: az elhunyt Rhédei Zsigmondné⁶² (Wesselényi testvérnénémnek írja) is rábízta az iratait, ezért kérte Jósikát saját személyes leveleinek visszaadására, s bizonyos, – Rhédei Mihályt érintő – iratok ügyében arra is, hogy Marosvásárhelyre ebben az ügyben, márciusra egy megbeszélést szervezzenek.⁶³

Jósika 1803. január 16-án, Kolozsváron hunyt el, ahol a jezsuita templom altemplomába temették el, ahová 1815-ben özvegyét is.⁶⁴ 1803. január 20-án Martin Hochmeister betűivel már ki is adták azt a búcsúverset, amelyben Mártonfi János emlékezett a diákság nevében is a királyi iskolák igazgatójára.⁶⁵ A verses búcsú az ország szép fényének, sok szívek reményének, a törvények hív oltalmazójának, árvák gyámolítójának nevezte az elhunyt főispánt, akinek várában „... Minervának, a szép Tudománynak, lerakott kincsei voltak s erköltséi...”.

Mártonfi példaadó személyiségnek tekintette Jósikát, akinek érdemei és kegyelmei emlékezetre méltók, megőrzendők. Véleményét a kortársak is osztották, amit a következő kolozsi főispán, Haller József beiktatásakor Jósika János is tapasztalt. Anyjához küldött beszámolójában ugyanis jólesően nyugtázta, hogy Cserei a hosszú oratióban „szegény atyámat ugyan megdicsérte és Haller Józsefnek, mint követésre méltó példát elejébe tette”.⁶⁶

60 Helyesen Wass Sámuelné Bethlen Rozália, aki Jósika nászasszonya lett, hiszen János nevű fia elvette Csáky Rozáliát, Bethlen Rozália lányát.

61 Az actívum 90 759 forint és 15 krajcár, a passívum 39 311 forint és 9 krajcár volt, a felhasználható különbözet ezért 51 448 forint és 8 krajcárt tett ki. Azt fennmaradt források hiányában nem tudjuk, hogy 1803-ra, Jósika Antal halálának évére ez a tartozás mivel növekedett 67 313 forint és 42 krajcárra.

62 Rhédei Zsigmondné Wesselényi Katáról (1735–1788) van szó, a 18. század egyik könyvgyűjtő asszonyáról, aki Wesselényi Ferenc és Rhédei Zsuzsánna lánya volt, s 1751-ben ment férjhez Rhédei Zsigmondhoz. Férje, majd fia halála után végrendeletében a marosvásárhelyi Rhédei-házhoz Teleki Sámuel feleségének, Bethlen Zsuzsannának hagyta, s majd ehhez építette hozzá Teleki Sámuel a könyvesházat. DEÉ NAGY Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. EME, Kvár, 1996. 138–139. Online: <http://mek.oszk.hu/03100/03148/html/bethlen13.htm> (2015. 06. 14.)

63 Uo. Jósika Wesselényi Farkas szerint Teleki Sámuelné plenipotenciáját kapta meg, amit a tudomása szerint neki – vagyis Jósika Antalnak – küldött, a kancellár úrtól (Teleki Sámuelről) kapott levél is tanúsíthat. A találkozó halasztódott, mert március 7-én már a húsvét utáni remélt találkozót egyeztetették.

64 SAS: i. m. 166. és 168.

65 ERNST ERNŐ: *Kesergő versek, melyekkel mélt. branyitskai l. báró Jósika Antal kolozsvármegye főispánjának és a kolozsvári királyi iskolák főigazgatójának öngyáságának, 1803-dik Esztendőben Jan. 16-dik napján történt halálát a kolozsvári tanuló n. iffiúság sirattya*. Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel. Kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) Kézirattárban.

66 Jósika János 1804. január 21-i levele Kolozsvárról, Jósika hitb. lt. No. 146.

A kortársi vélekedést a fennmaradt családtörténeti forrásanyag egyértelműen bizonyítja, ezért is ajánljuk az arisztokrácia politikai-közéleti szerepét, s ezáltal a saját tevékenységének hatásait komolyan átgondoló Jósika Antal írásait az értő szakmai közönség figyelmébe.

THE WRITINGS AND PUBLIC ACTIVITY OF BARON ANTAL JÓSIKA

Keywords: *aristocracy, the Jósika family, aristocratic career, the Jesuit Order, estate administration*

A year ago, together with Orsolya Tóth, we have published a separate volume about the activity and preserved manuscripts of Antal Jósika (1745–1803). Previously only Jósika's connections with the Freemasons were known, but the material preserved in the archives outlines a very active career of a talented and busy aristocrat, who in his youth was a member of the Jesuit Order.

Between 1759 and 1761 the young baron Anthony attended the Jesuit grammar school and later the academy of Cluj-Napoca (Romania). His works reveal that he studied at Trnava (Slovakia) and taught at Székesfehérvár. In 1773, after leaving the Order, the 28 year old Jósika married the sister of Ferenc Teleki, Mária Jozefa and as a result of this decision his life took an entirely new direction. On the one hand, he had to regain his family estates and set their economy in order, and on the other hand he needed to overtake more serious political and public responsibilities. After leaving the Order, Antal Jósika moved to Transylvania and in 1773 he immediately demanded the split of the family estates between him and his elder sister in order to be able to overtake his due share of the estates. Being the Lord Lieutenant of Kolozs county, Article LXIV of the Diet of 1791 enabled him to be the member of the regular Committee of Urbairial and Educational Issues. Due to his views on the importance and use of the Hungarian language, Antal Jósika became an active member of those useful ambitions in Transylvania and Hungary, which, after the death of Joseph II, also appeared at the diets, in the pursuits of the orders and in the intellectual initiatives of both parts of the country and which in fact resulted in educational achievements. His manuscript entitled „*Thoughts on the Education of the Catholic Youth*” was probably written at the beginning of the 1790s and is in reality much more than a simple notion about the establishment of an education system. Jósika's proposal about education closely correlates with the summary and proposal describing the contemporary state of the Catholic Church which is entitled „*About the Compensation of the Deficiencies of the Transylvanian Roman Catholic Clergy, 1797*”. Jósika died on January 16, 1803 in Cluj-Napoca. He was buried in the crypt of the Jesuit Church of the town and his widow found her final resting place there as well in 1815.

SCRIERILE ȘI ACTIVITATEA PUBLICĂ A BARONULUI ANTAL JÓSIKA

Cuvinte-cheie: *aristocrație, familia Jósika, carieră aristocratică, ordinul iezuit, administrarea domeniilor*

Anul trecut autoarea studiului împreună cu Orsolya Tóth a publicat un volum întreg despre activitatea și manuscrisurile păstrate ale lui Antal Jósika. Anterior publicării volumului au fost cunoscute doar legăturile lui Jósika cu francmasoneria, însă pe baza documentelor păstrate în arhive se conturează o carieră foarte activă a unui aristocrat talentat, care în tinerețe era membru al ordinului iezuit.

Între 1759 și 1761 tânărul baron și-a început studiile în școala condusă de iezuiți, iar mai târziu și-a continuat la academia din Cluj-Napoca. Scrierile lui relatează că a studiat de asemenea la Trnava (Slovacia) și la Székesfehérvár (Ungaria). În 1773, după părăsirea ordinului iezuit, la 28 de ani Jósika a luat-o de nevastă pe sora lui Ferenc Teleki, Mária Jozefa, și în urma acestei decizii viața lui a luat o întorsătură nouă. Pe de o parte lui i-a revenit sarcina de a conduce domeniile familiei, pe de altă parte avea de îndeplinit responsabilități politice și publice. Fiind comitele suprem al comitatului Cluj în conformitate cu paragraful LXIV. al dietei din 1791 a devenit membru al comisiei permanente educaționale și urbane. A fost adeptul importanței folosirii limbii maghiare, și a luat parte în inițiativele intelectualității maghiare privind învățământul autohton începute după moartea împăratului Iosif al II-lea. Manuscrisul intitulat „*Gânduri despre educarea tinerimii catolice*” a luat ființă la începutul anului 1790, și în realitate este mult mai mult decât o simplă părere despre sistemul educațional. Proiectul său de învățământ trebuie corelat cu o altă scriere a lui Jósika despre situația contemporană a bisericii catolice intitulat „*Despre compensarea deficiențelor clerului romano-catolic din Transilvania*”. Baronul Antal Jósika a murit la 16 ianuarie 1803 în Cluj, și a fost înmormântat în cripta bisericii iezuite a orașului, asemenea văduvei lui înmormântată în 1815.